

Т. М. Васілеўская, А. У. Сузько (Мазыр, Беларусь)

МАСТАЦКІЯ ПРЫНЦЫПЫ ВЫЯЎЛЕННЯ ГІСТОРЫІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў ПРОЗЕ В. ПАТАВАЙ

Адной з адметных тэндэнцый у развіцці беларускай літаратуры канца ХХ – пачатку ХХІ ст. з’яўляецца зварот да падзей айчынай гісторыі, да эпох стварэння і фарміравання беларускага этнасу, нацыяльнай дзяржавы. Сярод пісьменнікаў, якія пісалі і пішуць на гістарычную тэму, асаблівае месца займае В. Іпатава з яе цікавасцю не толькі да велічных і трагічных падзей беларускай мінуўшчыны, але і спробай рэканструкцыі нацыянальнай духоўна-творчай культуры, этнічнай існасці, з жаданнем знайсці вытокі яе ўнікальнасці і ключ да разумення гістарычнага быцця беларусаў. Звяртаючыся да старажытнасці, пісьменніца найперш думае і разважае пра сучаснасць Беларусі і беларусаў. Ёю кіруе клопат пра ашчаднае стаўленне да нацыянальных святынь, пра захаванне нацыянальнага генафонду, спрадвечна беларускага творчага стаўлення да свету. Прытрымліваючыся традыцый гераічнага эпасу і У. Караткевіча, плённа карыстаючыся прыёмамі рамантычнага пісьма, яна стварае велічныя вобразы беларускіх князёў, рыцараў-асілкаў, прадстаўнікоў духоўна-творчай эліты. У рамане “Вяшчун Гедзіміна”, разважаючы пра гістарычны лёс беларусаў, вуснамі вярхоўнага жраца, вешчуна князя Гедзіміна Ляздзейкі, пісьменніца прамаўляе: “...Мне патрэбны такія людзі. Якія думаюць не пра сябе – пра родную зямлю, і гатовы за яе змагацца, і не хочуць прымаць чужаземнае, таму што лічаць – сваё не горшае за чужое, сваё – гэта тое цяпло, якое набралі продкі і якім, як коўдрай, ахутаны край. Усе звады і спрэчкі працінаюць тую коўдру, і голымі перад светам застанемся мы, як і кожны народ, калі растрацім сваё. А, можа, і не застанемся, растворымся, як іншыя плямёны, ад якіх скаланаўся свет і пра якіх сёння ніхто не ўспамінае...” [1, с. 419].

Гісторыя ў мастацкім адлюстраванні В. Іпатавай з’яўляецца ключом да разумення нацыянальнага менталітэту, нацыянальнага характару і стылю жыцця. Невыпадкова яна так гарача сцвярджае, што магутнасць краіны можа быць падарвана не толькі знешнімі агрэсарска-акупанцкімі планамі ворагаў, але і ўнутранымі канфліктамі рознага кшталту. Пісьменніца ў сваіх творах звяртаецца да вызначальных, асноватворных у фарміраванні нацыянальнай ідэнтычнасці, нацыянальнай самабытнасці і адметнай філасофіі быцця гістарычных падзей, як, напрыклад, да гісторыі Полацкага княства ў такіх творах, як “Прадслава”, “За морам Хвалынскім”, гісторыі перыяду Вялікага Княства Літоўскага ў апавяданні “Давыд Гарадзенскі”, гістарычнай трылогіі “Гаспадары Вялікага княства Літоўскага” і інш. Менавіта ў гэтыя гістарычныя часы, паводле В. Іпатавай, адбывалася станаўленне нацыянальнай карціны свету, адметнай беларускай светабудовы і характэрнага беларускага тыпажу. Так, у прадмове да рамана “Вяшчун Гедзіміна” яна адзначае: “...Сама дзяржава Гедзіміна атрымліваецца нейкай няпэўнай – ці то яна літоўска-беларуская, ці то беларуска-літоўская, ці ўсё яшчэ толькі літоўская... Мне ж здаецца – важнае для нас тое, што мы, урэшце, ужо хаця б не адмаўляем сваю прыналежнасць да дзяржавы, якая прасціралася ад Чорнага да Балтыйскага мораў і мела вялікі ўплыў на Еўропу. І тады, калі мы гэта ўсвядомілі, мы заўважылі і магутнейшы славянскі пласт гэтай краіны” [1, с. 319].

Вось тое вызначальна-канцэптуальнае, вакол чаго В. Іпатава будзе выбудоваць сваю арыгінальную канцэпцыю гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Ёю зроблены акцэнт на двух аспектах быцця магутнай сярэднявечнай дзяржавы: на пошуках рэлігійнага самавызначэння і звязанай з ім барацьбе краіны з крыжацкімі рыцарскімі ордэнамі і (што не менш важна!) асэнсаванні нашымі старажытнымі продкамі свайго месца ў свеце і сусвеце.

Разам з тым, яна апелюе да айчынной літаратурнай традыцыі ў адлюстраванні айчынной гісторыі, калі нават у назвах твораў падкрэслівалася іх сувязь з нацыянальна-вызваленчым рухам нашых продкаў, увасобленым у імёнах-сімвалах князеў альбо слаўных воінаў зямлі беларускай і найменнях іх старажытнай зброі. Згадаем такія творы, як “След ваўкалака”, “Меч князя Вячкі” Л. Дайнекі, “Пагоня на Грунвальд” К. Тарасова, “Дзень, калі ўпала страла” У. Арлова і інш. У В. Іпатавай ужо ў знешнеатрыбутыўных кампанентах твора падкрэсліваецца думка не столькі пра ваяўнічасць продкаў, колькі пра іх жаданне абараняць інтарэсы сваёй радзімы, бараніцца, захоўваць незалежнасць і свабоду радзімы як у адным, так і ў другім выпадку ад знешніх ворагаў. Дзеля актуалізацыі гэтай ідэі пісьменніца карыстаецца сродкамі міфалагізацыі і гіпербалізацыі, як тое было ў выпадку з дзідай князя Альгерда. Усё ў творчасці В. Іпатавай падпарадкавана гэтай звышідэі: і казачна-міфалагічны пласт, звязаны з узнікненнем ахоўна-ваяўнічай зброі князя Альгерда з руды, знойдзенай у самых патаемных глыбінях балота беларускай зямлі, і наданні ёй такім чынам пераможна-чарадзейных характарыстык, і фальклорна-легендарны, звязаны з легендамі аб утварэнні Вільні, і канкрэтна-гістарычны.

Духоўная і маральна-этычная структура нацыянальнага этнацішу, паводле твораў пісьменніцы, грунтуецца на арганічным суіснаванні двух светапоглядных пачаткаў: язычніцкага і хрысціянскага. Таму невыпадкова дзяржаўныя дзеячы, вобразы якіх створаны ў мастацкіх тэкстах В. Іпатавай (князь Брачыслаў, князь Усяслаў Чарадзеі, Міндоўг, Гедзімін, Альгерд і інш.), усведамляючы важнасць аб’яднання краіны з дапамогай прыняцця адзінай веры, не знішчаюць старажытныя язычніцкія святыні і паважліва ставяцца да веры продкаў. Так, жрэц і вяшчун Ляздзеіка смела прамаўляе князю Гедзіміну і той з ім пагаджаецца: “Вакол нас – хрышчаная Еўропа. Але і там, нават прыняўшы хрысціянства, не ўсе адракаюцца ад бацькоўскіх звычаяў” [1, с. 419]. Такім чынам, верацярпімасць, талерантнасць беларусаў былі, на думку В. Іпатавай, сфарміраваны ў пераломныя моманты будаўніцтва беларускай дзяржаўнасці і выхаду яе правобразай (Полацкага княства, Вялікага Княства Літоўскага) на агульнаеўрапейскую палітычную, культурную і быццёва-светапоглядную прастору. Так, і ў словах княжыча-манаха Войшалка з рамана “Залатая жрыца Ашвінаў” увасоблена гістарычная праўда і разгадка спецыфікі беларускага духу, калі ён у размове з Жывенай разважае аб тым, што яднанне людзей у новай дзяржаве павінна адбыцца на грунце адзінай рэлігіі, але з умовай захавання лепшых традыцый, старых вераванняў і абрадаў.

Характэрна, што Вольга Іпатава найчасцей звяртаецца да аднаго з самых спрэчных момантаў беларускай гісторыі, дыскусіі вакол якога вядуцца да сённяшняга часу, – да гісторыі перыяду Вялікага Княства Літоўскага. Сёння палеміка разгортваецца паміж беларускімі і літоўскімі вучонымі, палітыкамі вакол пытання нацыянальнай ідэнтыфікацыі гэтай сярэднявечнай дзяржавы. Пісьменніца стварае сваю арыгінальную мастацкую канцэпцыю айчыннага мінулага, сцвярджаючы першасную ролю беларусаў у будаўніцтве і ўмацаванні Вялікага Княства Літоўскага. Нездарма ў першай кнізе гістарычнай трылогіі ёю створаны вобраз Жывены, жрыцы язычніцкага храма братоў Ашвінаў, культ якіх меў індаеўрапейскую аснову і быў шырока распаўсюджаны менавіта ў славянскай старажытнай культуры і веры. Праз вобраз жрыцы пісьменніца не толькі актуалізуе і падкрэслівае думку пра сувязь нацыянальнай карціны свету з сусветнай быццёва-духоўнай традыцыяй, але і абгрунтоўвае свае ўласныя прынцыпы адлюстравання айчыннага гістарычнага мінулага. Менавіта вачыма Жывены, пазашлюбнай дачкі князя Міндоўга, мы бачым яго палітычную, дзяржаўную дзейнасць, разумеем складанасць задачы, што паўстала перад Міндоўгам (задача стварэння дзяржавы, яе ўмацавання), разумеем, што на шляху да трона вялікім князем было праліта нямала крыві, зроблена многа памылак. Нарачоны сын Гедзіміна, вярхоўны

жрэц язычніцкага храма Ляздзейка, дае ацэнку князю Гедзіміну і яго дзяржаўна-палітычнай дзейнасці, адзначаючы, што “палітык у ім быў заўсёды вышэй за чалавека” [1, с. 403].

Паказ гісторыі вачыма выдуманых вобразаў-персанажаў альбо канкрэтна-гістарычных асоб, набліжаных да палітычнай эліты таго часу, звязаных з ёю кроўнымі альбо іншымі сувязямі, становіцца адным з вызначальных прынцыпаў мастацкага адлюстравання гісторыі ў прозе В. Іпатавай. Такі суб’ектыўны погляд на падзеі і вобразы палітычных дзеячаў Вялікага Княства Літоўскага, погляд зацікаўлены і, разам з тым, абцяжараны абавязкамі служэння ўладзе, погляд творча-духоўны, а таму свабодны ад дыктату, садзейнічае глыбокаму і пераканальнаму выяўленню нацыянальнай гісторыі.

Так, у вобразе і жыццёвым лёсе Жывены ўвасоблена гісторыя тагачаснай Беларусі, якая, як адзначае Л. Савік, “не раз дратавалася нямірнымі суседзямі, была паланянкай, знаходзілася ў межах уплыву Заходняй Еўропы і Візантыі” [2, с. 105]. Ляздзейка, не жадаючы шляхам падману службыць уладзе і здраджваць свайму дару, таленту, асуджаны на выгнанне з княжацкіх палацаў. Такім чынам, у лёсах персанажаў В. Іпатавай заключаны гістарычны код беларускай нацыі, беларускай дзяржавы.

Вольга Іпатава дапускае шматварыянтнасць у трактоўцы беларускай гісторыі, свядома надае сваім творам займальна-прыгодніцкі характар і пераводзіць дзеянне з дзяржаўна-палітычнай сферы ў асабіста-чалавечую. Так, князь Гедзімін, на долю якога выпала задача духоўнай кансалідацыі і цэнтралізацыі ўлады Вялікага Княства Літоўскага, будаўніцтва стольных гарадоў будучай магутнай дзяржавы, паказаны не толькі як дзяржаўна-палітычны дзеяч, але і як чалавек: бацька 12 дзяцей, які ўсведамляе сваю адказнасць за лёс кожнага з іх, бо ад уладкавання іх жыццёвага лёсу залежыць магутнасць яго дзяржавы; муж, які падпадае пад жончыну ўладу і вымушаны падпарадкоўвацца жанчыне нават у дзяржаўных справах. Як, напрыклад, было з экспансіяй княжацкага трона, які павінен быў заняць старэйшы сын Альгерд, малодшым сынам Гедзіміна Яўнугам.

Пісьменніца знарок падкрэслівае славянскія карані Гедзіміна, акцэнтуючы ўвагу на абароне ім інтарэсаў славянскай часткі насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага. Яна па-мастацку арганічна ўвасабляе і аргументуе ідэю будаўніцтва будучай сталіцы дзяржавы на месцы былога славянскага духоўнага і культурнага цэнтра – Крыў-горада. В. Іпатава свядома адыходзіць ад легенды аб заснаванні Вільні, паводле якой князь Гедзіміну падчас палявання прысніўся вялізны жалезны воўк, што выў няспынна і моцна, як выюць сто ваўкоў, на Крывой (Лысай) гары. Пісьменніца падае сваю версію заснавання старажытнай сталіцы Вялікага Княства Літоўскага. Ідэя пабудаваць сталіцу ў выгадным і адкрытым для гандлёвых шляхоў месцы, паводле В. Іпатавай, зарадзілася ў галаве ў аднаго з самых разумных, палітычна прадбачлівых і вядомых сыноў князя Гедзіміна – Альгерда. Той, усведамляючы ўплыў слова Ляздзейкі на бацьку, вырашыў сваю задуму ўвасобіць праз вешчуна. І не Гедзіміну, а Ляздзейку сніцца прарочы сон: “На Крывой гары, што парасла блынягом і крапівой, стаяў вялізны жалезны воўк. Ён выў, задзіраючы ўвысь голаў. І няспыннае гэта выццё палохала ўсё навокал – заціхла рака, спалохана збілася ў кучу варанне, а дзікі за колькі верстаў ад Крывой гары, таксама падняўшы лычы, спалохана нюхалі паветра і таксама раўлі. Я ледзь не аглух ад усяе гэтае гамоўні, і валасы на маёй галаве паднімаліся, а воўк выў і выў... Я кінуў у яго каменем, але ён нават не зірнуў у мой бок, толькі зморшчыўся, аскаліўшы вялізныя белыя іклы і яшчэ болей высалапіўшы доўгі чырвона-шызы язык” [1, с. 355]. Такім чынам, будаўніцтва будучай сталіцы стала магчымым у творчай інтэрпрэтацыі В. Іпатавай дзякуючы палітычнай дальнабачнасці Альгерда, якому належыць галоўная роля ва ўзмацненні дзяржавы. Вешчае сэрца і інтуіцыя вярхоўнага жраца Ляздзейкі вылучалі Альгерда сярод усіх дзяцей князя Гедзіміна. Так пісьменніца ўмоўна пазначае

сюжэтную лінію чарговага свайго рамана, прысвечанага палітычнай, культурна-асветніцкай дзейнасці князя Альгерда.

Увогуле трылогія В. Іпатавай “Гаспадары Вялікага княства” ўяўляе сабой мастацкую гістарычную рэканструкцыю часу ўзнікнення, фарміравання і канчатковага ўсталявання ў якасці адной з самых магутных і велічных дзяржаў тагачаснай Еўропы Вялікага Княства Літоўскага. У двух першых раманах трылогіі (“Залатая жрыца Ашвінаў”, “Вяшчун Гедзіміна”) пісьменніца плённа карыстаецца магчымасцямі творчага ўяўлення. Дакладна пазначана творчая эвалюцыя пісьменніцы: ад міфалагізму, мастацкага вымыслу да гістарычнай факталогіі, канкрэтыкі.

Вольга Іпатава стварае сваю ўласную канцэпцыю нацыянальнага мінулага, ідучы ўслед за традыцыямі Уладзіміра Караткевіча, які ідэалізаваў беларускую мінуўшчыну і постаці яе лепшых сыноў, паказваў іх у рамантычна-ўзвышаным рэчышчы. Для Вольгі Іпатавай першасную значнасць набываюць не самі гістарычныя факты, а магчымасць іх творчай інтэрпрэтацыі, жаданне рамантызаваць, белетрызаваць айчынную мінуўшчыну з мэтай прапагандысцка-выхаваўчай і папулярызатарскай, у чым праяўляецца відавочная сувязь з традыцыямі У. Караткевіча. Як, напрыклад, у стварэнні глыбока рамантызаванага вобраза сярэднявечнага рыцара, абаронцы роднай зямлі ад крыжасносцаў Давыда Гарадзенскага, у якім пазнаюцца відавочныя тыпалагічныя паралелі з вобразам Рамана Ракутовіча з аповесці “Сівая легенда” У. Караткевіча. Пісьменніца падкрэслівае выключную любоў народа Новагародка да Давыда, бо той “ратаваў іх тут восем гадоў таму, калі крыжакі абклалі Новагародак такім шчыльным колам, што і мыш не магла пралезці ў замак без іхняга нагляду, і калі Давыд даў ім тут такіх чарцей...” [1, с. 325]. Так пісьменніца паказвае механізм зараджэння ў народнай свядомасці вобраза ідэальнага нацыянальнага героя, абаронцы роднага краю. Ні адзін кіраўнік дзяржавы, ні адзін князь не заслужыць у народа такой самаадданай любові, як той, хто сваімі ўласнымі сіламі абараняў народ і захаваў яго свабоду і незалежнасць. Так у Новагародку Давыда шанавалі болей, чым вялікага князя, які быў яшчэ зусім чужым для мясцовага насельніцтва. Падобным прыёмам стварэння вобразаў асоб нацыянальных герояў карыстаўся і Уладзімір Караткевіч.

Але ёсць у творах В. Іпатавай і адступленні ад прынятых прынцыпаў, як, напрыклад, падыход да адностравання гісторыі ў рамане “Альгердава дзіда”, што ўяўляе сабой своеасаблівую мастацкую хроніку жыцця і дзейнасці аднаго з самых вядомых кіраўнікоў Вялікага княства Літоўскага, дзякуючы якому яно стала адной з самых магутных і самадастатковых дзяржаў у тагачаснай Еўропе, які не толькі даў моцны адпор спрадвечным заваёўнікам усходнеславянскіх земляў – мангола-татарам, але і засведчыў свой палітычны аўтарытэт і магутнасць дзяржавы, “да Масквы прысланіўшы сваю дзіду”. В. Іпатава праз канкрэтныя даты, пазначаныя ў назвах кожнага з раздзелаў рамана, узнаўляе асноўныя этапы яго фарміравання і сталення як палітычнага дзеяча, кіраўніка дзяржавы: “Год 1313. Лозка”, “Год 1341. Як таць уначы...”, “Год 1345. Вільня. Выгнанне Яўнута”, “Год 1350. Клятва на дзідзе”, “Год 1363. Паход у «Палі дзікія»”, “Год 1370. «Да Масквы прысланю сваю дзіду»”.

Увогуле пісьменніца звяртаецца да самых вострых момантаў беларускай мінуўшчыны, амаль белетрызаваных самой гісторыяй (як напрыклад, барацьба за карону Вялікага Княства Літоўскага паміж Вітаўтам і Ягайлам), але яе першасная задача – паказаць складанасць і супярэчлівасць самой эпохі, паказаць, як Вялікае Княства Літоўскае станавілася адной з самых магутных дзяржаў Сярэднявечча, дзякуючы яго мудрым і мужным кіраўнікам.

Такім чынам, В. Іпатава ў сваіх спробах рэканструкцыі нацыянальнай гісторыі, яе рамантызацыі і папулярызацыі кіравалася найперш задачамі выяўлення нацыятворчых працэсаў, будаўніцтва беларускай дзяржаўнасці і развіцця самабытнай нацыянальнай культуры.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Іпатава, В. Альгердава дзіда. Раманы / В. Іпатава. – Мінск : Беллітфонд, 2002. – 608 с.
2. Савік, Л. Адна між замкаў: Літаратурны партрэт Вольгі Іпатавай / Л. Савік. – Мінск : БелСаЭС “Чарнобыль”, 2003. – 168 с.

МГПУ ИМ. И.П.ШАМЯКИНА